

OBORNI TERÉZ

Izabella királyné erdélyi udvarának kezdetei (1541–1551)

A reneszánsz udvarokat tárgyaló elméleti munkák mára jól definiálták az udvar fogalmát, sajátosságait. A bonyolult körülmények egyik legjobb megfogalmazását kissé leszűkítve: „az udvar földrajzi, politikai, szellemi, kulturális és szociológiai entitás, [...] amelynek képe olyan, amilyenek a fejedelem megteremti [...] olyan dinamikus kép, amely a személyek, a mechanizmusok és a rituálék szintjén is szimbolikus módon ábrázolható. Röviden: az udvar az állam szimbolikus képe, amelyet a közösség ismer és elismer.”¹ Egy másféle megfogalmazás értelmében az udvar az állam politikai életét irányító központ, ahol az udvari emberek képességük, iskolázottságuk, származásuk révén a fegyverforgatás mellett, és egyre inkább helyett, különféle kormányzati-igazgatási tisztségeket láttak el.² Az előbbi értelmezésben kialakuló és működő udvarnak olyan organikus egységnek kellett lennie, amely sokféle funkciót beteljesít. Komoly felkészültséget igényeltek az államapparátusban betöltött tisztségek, mint például a kancelláriai hivatalnokok, az uralkodói titkárok, a diplomaták, tanácsadók, nevelők, könyvtárosok, levéltárosok feladatköre. A humanista udvarok szereplői azt az intellektuális elitet is jelentették, amelynek tagjai számára ezek a funkciók biztosították a létfeltételeket anyagi és szellemi téren egyaránt.³ Utóbbi alatt azt értjük, hogy a tudós társalgások, levélváltások, eszmecserek színterét jelentette maga az udvar. Nyilvánvaló volt ugyanis, hogy az írásművészet bármely műfajában alkotó ember leginkább itt, az udvarban találhatta meg azt a közeget, amelyben megélhetése biztosítva volt valamely magasabb képzettséget kívánó munkakörben, és egyúttal itt talált értő és elismerő közönséget szellemi alkotásai számára. Ez a közeg pedig, az udvar, a maga komplexitásában, számos korabeli és mai elemzésre adott és ad lehetőséget. A már működő udvar organikusan hangolta össze tevékenységei között a politikai-kormányzati igazgatást a kulturális és reprezentációs megnyilvánulásokkal. A kiala-

1 André Stegmann 1978-ban publikált meghatározását veszi át összegző tanulmányában: *Vígh Éva: Bevezetés. Udvar és udvari etika a XVI–XVII. századi Itáliában*. In: *Az udvari élet művészete Itáliában. Szöveggyűjtemény*. Szerk. Vígh Éva. Bp. 2004. 30–31. Alapvető kérdéseket vetett fel a hazai udvar kutatással kapcsolatban: *Klaniczay Gábor: Az udvari kultúra és a civilizáció folyamata*. In: *Magyar reneszánsz udvari kultúra*. Szerk. R. Várkonyi Ágnes. Bp. 1987. 44–46.

2 *Vígh É.*: Bevezetés i. m. 33.

3 I. m. 32.

különböző erdélyi állam esetében egyszerre kellett létrehozni a „földrajzi, politikai, szellemi, kulturális, szociológiai entitást”, azaz a strukturális körülményeket és megteremteni azt a szellemi-intellektuális közeget, amelyek összességét jelenti az udvar.

Az Erdélyi Fejedelemség történetében Báthory Zsigmond uralkodása volt az az időszak, amikor először mutatkozott meg teljes pompájában Erdélyben is a reneszánsz fejedelmi udvar.⁴ Ez a jelenség egybeesett azzal az európai művelődéstörténetben kimutatható sajátossággal, hogy az udvari élet körülményeiről, viszonyairól, az udvari emberek idealizált vagy kritizált képéről éppen a 16. század második felében sokasodtak óriási mértékben az írásművek. Ez nem meglepő, hiszen a már kialakult és működő udvarokban sok lehetőség nyílt a különféle egymásba folyó és egymást feltételező emberi tevékenységi színterek vizsgálatára, az udvari tisztségviselők feltérképezésére és a humanizmus megjelenési formáinak alaposabb elemzésére.⁵ Jelen esetben azonban mással van dolgunk. Erdélyben ekkor kellett kialakulnia egy új országnak, egy új uralomnak és udvarnak egyszerre. Egyik sem lehetett előbb a másiknál, és a másik nélkül, mert feltételezték egymást. Ahogyan a fentebbi meghatározás is mondja, az udvar szimbóluma is az országnak, amelyben létezik és működik, és hogy az erdélyi királynéi udvar már ebben az évtizedben létezett és működött is, az biztosra vehető.

Izabella királyné erdélyi udvara azonban nem csupán szellemiségében jelentette előzményét a későbbi, virágzó olaszos udvari kultúrának, de időszaka alatt teremtődött meg az a hatalmi-kormányzati struktúra, amely a későbbi fejedelmek idejében is működött. Amikor a királyné erdélyi uralmának kezdeteit idézzük fel, mindenekelőtt le kell szögezni, hogy az az udvar, ami majd nem csekély nehézségek közepette az 1540-es években kialakul Izabella körül, csak részben tekinthető a budai magyar királyi udvar folytatásának.⁶ Annyan is, hogy a szereplők, akik 1541 után részt vettek az erdélyi hatalmi-politikai struktúra kiala-

4 Erdősi Péter: Az itáliai erényekben vétkesnek mondott erdélyi fejedelem. (Az olasz udvari emberek helyzete, tevékenysége és megítélése Erdélyben Báthory Zsigmond uralkodása idején). *Sic itur ad astra* 1996. 1–3. sz. 12–48.; *Uő*: Báthory Zsigmond ünnepi arcmása. A fejedelem és a ceremóniák. *Aetas* 1995. 1–2. sz. 24–67.; *Klaniczay Tibor*: Udvar és társadalom szembenállása Közép-Európában. (Az erdélyi udvar a XVI. század végén). In: *Uő*: Pallas magyar ivadéka. Bp. 1985. 104–123.; *Bartók István*: A gyulafehérvári fejedelmi udvar és az ifjú Báthory Zsigmond. In: *Magyar reneszánsz udvari kultúra i. m.* 135–157. Ld. még: *Kovács András, Horn Ildikó, Szabó Péter, Erdősi Péter, Németh S. Katalin* tanulmányait az *Idővel* paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században c. tanulmánykötetben. Szerk. G. Etényi Nóra–Horn Ildikó. Bp. 2005.

5 A magyar királyi udvar történetére legújabbban: *Almási Gábor*: A *respublica litteraria* és a császári udvar a 16. század második felében. *Aetas* 20(2005) 3. sz. 5–37.; *Pálffy Géza*: A magyar nemesség I. Ferdinánd bécsi udvarában. *Történelmi Szemle* 45(2003) 45–59.; *Uő*: A bécsi udvar és a magyar rendek a 16. században. *Történelmi Szemle* 41(1999) 331–367.; *Uő*: A magyar nemesség bécsi integrációjának színterei a 16–17. században. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk. Fodor Pál–Pálffy Géza–Tóth István György. Bp. 2002. (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek 2.) 307–331.

6 A kérdéstről ld. *Pálffy Géza*: Mi maradt az önálló magyar királyi udvarból Mohács után? In: *Idővel* paloták... i. m. 45–59.

kításában, részben Budáról jöttek, de legalábbis részét képezték a János király melletti udvari közegnek, Erdélyben aztán természetesen azokat az általuk ismert mintákat követték, amelyek a Magyar Királyságból vették eredetüket.⁷ Az itáliai reneszánsz műveltségisményének átadásában, valamint az erdélyi kulturális közeg kialakításában azonban a helyi, meglehetősen szerény, de mégis pre-humanistának mondható alapok mellett egy másik királyi udvar mintaadó szerepe is fölismerhető: ez pedig Jagelló (I.) Zsigmond krakkói királyi udvara. A harmadik sajátossága Izabella újonnan formálódó udvarának az, hogy semmiképpen sem sorolható az olyan főúri udvarok közé, mint amilyenekkel a Dunántúlon találkozhatunk a korszakban, hiszen funkcióit tekintve uralkodói udvar jellegét öltötte. Bízom benne, hogy az előbbi állításokat sikerül a következőkben alátámasztanom.

I. A királyné és országa – a hatalmi struktúra kialakulásának kezdetei

Izabella 1539-ben jött feleségül Budára, királyi hercegnőhöz méltó körülmények között. Jagelló (I.) „Öreg” Zsigmond király és Bona Sforza milánói hercegnő leányaként a krakkói királyi palotában nevelkedett. Izabella anyanyelveként beszélt az olasz nyelvet, és az itáliai reneszánsz műveltséget, annak eszményeit nagyra becsülő közegben, a krakkói palotában igazi királyi neveltetést kapott.⁸ Az olaszon és a lengyelen kívül latinul, németül és magyarul is megtanult. Paolo Giovio saját koráról szóló művében úgy jellemezte a Jagelló hercegnőt mint férfias és tanult szellemű leányt, akit igen szeretetreméltónak tartanak olaszos bájáért és lengyel könnyedségéért.⁹ Jellemének alakulásában az itáliai kultúra hatásain kívül nem kis része lehetett a szülei között tapasztalt szeretetteljes kapcsolatnak, és az őt gyermekként körülvevő szülői gondoskodásnak is. Ismert, hogy „Öreg” Zsigmond király udvarában Bona királyné meglehetősen nagy hatalommal rendelkezett, szinte saját diplomáciai hálózata és komoly kormányzati befolyása volt. Az ifjú hercegnő édesanyja példáján már gyermekkorában láthatta, majd később az 1551–1556 közötti lengyelországi tartózkodása alatt is megtapasztalhatta, hogy egy királyi rangú nőnek milyen lehetőségei vannak helyzetéből adódó feladata beteljesítésére, az uralkodásra. Bár kétségtelen, hogy ezeket a tapasztalatait jobbra csak lengyelországi tartózkodása után, Erdélybe visszatérve tudta igazán kamatoztatni.¹⁰ Már a negyvenes évek végén, de még inkább

7 Ezt támasztja alá: *Trócsányi Zsolt*: Hatalmi struktúra és udvari kultúra a Báthoryak Erdélyében. In: Magyar reneszánsz udvari kultúra i. m. 129–134.

8 A királynéről: *Barlay Ö. Szabolcs*: Romon virág. Fejezetek a Mohács utáni reneszánszról. Bp. 1986. 57–75.; *Veress Endre*: Izabella királyné. 1519–1559. Bp. 1901. (Magyar Történelmi Életrajzok); *Małgorzata Duczmal*: Izabela Jagiellonka Królowa Węgier. Warszawa, 2000.

9 *Paolo Giovio*: Delle istorie del suo tempo c. művének részletét idézi: *Veress E.*: i. m. 20.

10 Izabella lengyelországi tartózkodásáról: *Veress Endre*: Erdély fejedelmi interregnuma. (Izabella királyné diplomáciai működése). Bp. 1899.; *Szádeczky Lajos*: Izabella és János Zsigmond Lengyelországban 1552–1556. Bp. 1888.; *Alfons Huber*: Die Erwerbung Siebenbürgens durch König

1556 utáni éveire gondolva, egyet biztosan mondhatunk: a királyné uralkodni akart. Kemény kézzel ragadta magához a hatalmat és így bánt alattvalóival is.

A történetírók közül Verancsics, Bethlen Farkas nagyon elismerően vélekedtek Izabelláról, dicsérték műveltségét, finom, elegáns, kedves és kegyes személyiségét. Látták, érzékelték a fátumnak kiszolgáltatott helyzetét, amelybe akaratán kívül került, mégis hősiiesen viselte sorsát. Az altera pars nevében hallgattassék meg azonban Forgách Ferenc is. Az erkölcsbíró képében tetszelgő Forgách a következőképpen írt a királynéről: „Izabella tehát mérhetetlen hatalomvágya, s minden asszonyi romlottsága, kicsapongó életének túlságos szabadosága miatt” sok kárt okozott az országnak. Máshol „végtelen kincsvágya és kapzsisága” miatt ostorozza.¹¹ Majd így összegzi véleményét: „Zenében, táncban, egyetlen gyönyörűségében nagy kedvét lelte, s nem átalotta akármelyik udvari emberével táncba menni. Jegelt borral élt, melyet télen-nyáron olyan hidegen ivott, amennyire csak bírta [...] Valóban sok nagy bajnak volt okozója, s hátrahagyott egy fiút, aki nevelésére, szokásaira nézve hozzá nagyon hasonló volt, atyjától s minden jótól azonban elfajzott.”¹² Női mivoltát az uralkodói léte mellett nem különösebben hangsúlyoznám, ha nem egy olyan rendkívül erős egyéniségű emberrel kellett volna „együtt élnie” a negyvenes évek Erdélyében, mint Fráter György, aki addig igyekezett a királynét uralkodói helyzetében megtartani, amíg ő maga jónak látta, és oly módon, hogy közben mindent megtett hatalma gyakorlásának akadályozására.

Izabella számára az uralkodásra és erdélyi udvarának megteremtésére akkor nyílt a kényszer szülte lehetőség, amikor a szultáni parancs Budáról Erdélybe rendelte. Buda elestéről, majd a város elhagyásáról és a Lippára vezető útról fennmaradt néhány feljegyzés. Ezek egyike az Izabella lengyel titkárának, az 1539-től folyamatosan mellette lévő Pjotr Porębskinek tulajdonított, de névtelenül fennmaradt kézirat.¹³ Az 1541-ben már Erdélyben tartózkodó Verancsics Antal, a királyné későbbi titkára maga is megírta visszaemlékezését Buda elesté-

Ferdinand I. im Jahre 1551. Wien, 1889.; *Uő*: Die Verhandlungen Ferdinands I. mit Isabella von Siebenbürgen 1551–1555. Wien, 1891. Ld. még: *Orgona Angelika*: Jan Zygmunt. János Zsigmond lengyelországi udvara. In: *Folia Historica*. XXI. 1998–1999. Főszerk. Kovács Tibor. Bp. 2000. 5–32.

11 *Forgách Ferenc*: Martinuzzi és Izabella históriája. In: *Tündérország 1541–1571*. Bev. Kardos Tibor. Bp. 1941. (Erdély öröksége. Erdélyi emlékirók Erdélyről I.) 108–109., 110.

12 I. m. 115.

13 Pjotr Porębski (1498 k.–1569) krakkói kanonok, Izabella királyné titkára 1539-től 1549-ig. *Waclaw Urbán*: Porębski. In: *Polski Słownik Biograficzny*. XXVII. Pniowski Jan–Potocki Ignacy. Red. naczelny: Emanuel Rostworowski. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdansk–Lódź, 1983. 662–663. Neki tulajdonítjuk az ismeretlen által 1541 szeptemberében Lippáról keltezett beszámolót Buda elestéről és a királyné Budáról történő távozásáról. Megtalálható: *Biblioteca Academiei Române, Cluj-Napoca* (Román Akadémia Könyvtára, Kolozsvár) *Kézirattár, Kemény József gyűjtemény* Mss. KJ. 289. Tom. I. 257–268. Kiadva: Verancsics Antal összes munkái. I. Történelmi dolgozatok deák nyelven. Közli: Szalay László. Pest, 1857. (Magyar Történelmi Emlékek II. Írók II.) 162–173. Magyarul ld. *Magyar történelmi szöveggyűjtemény*. II/1. 1526–1790. Szerk. Sinkovics István. Bp. 1968. 33–41.

ről egy 1548-ban Paolo Giovionak címzett levelében, melynek célja az volt, hogy Verancsics információi alapján a neves történétíró saját koráról írott munkájában a Magyarországról szóló tévedéseket kijavítsa.¹⁴ Ezek a feljegyzések nem emlékeznek meg arról, hogy a királyné milyen kísérettel távozott Budáról, de udvarhölgyek és kiszolgálószemélyzet nyilván volt mellette, legfőbb tanácsosain, lengyel titkárán kívül. Izabellával jött el Budáról híve és későbbi tanácsosa, Batthyány Orbán, akitől szintén ismerünk egy már Lippán keltezett, a budai ostromról és a királyné távozásáról szóló levelet. Ebben azt írja, hogy a királyné famíliája útközben a pestis miatt nagyon megfogyatkozott, és most Lippán erősen éheznek, mert minden elveszett a hosszú ostrom és a törökök erőszakossága miatt, nincs pénz, nincsenek eszközeik, nincsenek lovaik és ruházatuk. Nem maradt egy márkányi vagy drahmányi arany vagy ezüst sem.¹⁵ A királynét az a szultáni fenyegetés is sakkban tartja, – ahogyan a fentebbi Batthyány Orbán által írt levélből tudjuk –, miszerint ha nem felel meg számára Erdély, akkor fiát magához veszi, és majd máshová fogja küldeni.

Az első néhány esztendőben a királyné sokáig maga sem tudta, hogy Erdélyben maradjon-e vagy hazamenjen Krakkóba. Bár valójában neki igen korlátozott lehetősége volt mind arra, hogy eldöntse, mit tegyen, mind pedig arra, hogy egy udvartartás szervezéséhez kezdjen akár kormányzati, akár reprezentációs szinten. Valami azonban mégis mozgásba lendült körülötte. A királyné személyének fontosságát ekkoriban még vitathatatlanul apja és a Jagelló-ház európai tekintélye, Lengyelország politikai súlya jelentette. De nem kevésbé volt jelentős saját státusa sem, az, hogy János király özvegye volt, s a Szapolyai-pártiaknak reményt jelentő utód, János Zsigmond választott magyar király édesanyja, a szultán által is kijelölt egyik gyámja. Itt említem meg, hogy ezzel együtt viszont a királyfi nagykorúságáig György barát lett a szultán által kinevezett legfőbb gondviselő, kormányzó. Mindezek mellett a királyné uralkodói legitimitációját is szolgálta a szultáni „kinevezés”, a hatalmi szó, amely ugyan szandzsákként nevezte meg Erdélyt és a Temesközt, de mégis János Zsigmond és Izabella, valamint Petrovics Péter uralma alá helyezte. A királyné uralma és udvara tehát anélkül alakult és formálódott a kezdeti időszakban, hogy abban neki magának tevőleges szerepe lett volna. Ezt főként az alkotmányos és a kormányzati keretek kialakítására értem, amiben az erdélyi rendeknek és a királyné melletti politikai vezetésnek volt meghatározó ereje. Ezek a törvényhozó-alkotmányozó rendi

14 *Rausch Petra*: „Így kele az kincses Buda az Szolimán terek császár kezébe” – Verancsics Antal tanulmánya Buda ostromáról és elfoglalásáról (1541). Megjelenés alatt: *Publicationes Universitatis Miskolcensis, sectio philosophica*. Tomus XIV. – Fasciculus 3. Főszerk. Horváth Zita. Miskolc, 2009.

15 „In itinere magna pars nostrorum consumpta peste est, hic quoque Lippae familia Reginalis Maiestatis ultra modo diminuta est [...] Hic nunc strenue esuri, omnibus rebus amissis longa obsidione et per vim Turcarum, non aes, non vas, non equi, non vestes supersunt, omnia fortunae ludibrio adempta sunt. Argentí vel auri non marca, non dragma superest.” Batthyány Orbán levele Tornai Pál arany- és sókamarásnak, Lippa, dátum nélkül, [1541. szept. vége-okt. eleje]. *Biblioteka Jagiellónska (Krakkó), Kézirattár Acta Tomiciana Rkp. 6560. 720–722.*

gyűlések úgy zajlottak a negyvenes években, hogy közben mindvégig bizonytalan volt, hogy a királynénak és országának mi lesz a sorsa, hogyan alakulnak a Ferdinánddal folyó tárgyalások, illetve, hogy miként vélekedik e kérdésben a lengyel királyi udvar, amelynek viszont súlyos befolyása volt a királyné döntéseire. A bizonytalanságot nem enyhítette az sem, hogy Izabella szüleinek nem volt kialakult és következetesen képviselt álláspontja leányuk és unokájuk további uralkodásáról. A negyvenes évek elején még azt pártolták, hogy Izabella távozzon Erdélyből, és egyezzen meg Ferdinánddal, míg az évtized végére már inkább azt szerették volna, ha Izabella megtartja maga és gyermeke királyságát.

A királyné erdélyi uralmának legnehezebb időszaka az 1541–1544 közötti évekre tehető. Izabella és kísérete 1541 szeptemberében érkezett Lippára, ami az utolsó Szapolyai-birtokok egyike volt, egyben a királyné jegyajándékának is részét képezte. Itt azonban rendkívül nehéz körülmények vártak rá. A vár nemcsak kietlen és rideg volt, de félelmetesé tette a helyet a törökök közelsége, amittől a királyné már Buda alatt is közismerten rettegett. Pjotr Kmitha krakkói főkapitánynak, a lengyel hadak akkori főparancsnokának írott leveléből tudjuk, hogy Erdélybe sem nagyon vágyott, mivel ott túl sokféle nemzet él, és köztük sok a viszálykodás, lázadás, ezért az ottani megtelepedés veszélyesnek tűnt számára.¹⁶ Leginkább Kassát tudta volna elképzelni lakhelyeként, szülei is ezt a megoldást pártolták Lengyelország közelsége miatt. Még 1541 őszén tanácsolta leányának Zsigmond király, hogy igyekezzék betartani a férje és Ferdinánd közti váradi szerződést, és költözzön Kassára. Ha azonban ide költözik, ügyeljen arra, hogy saját és férje vagyonát is hozza magával.¹⁷ A királyné tanácsosai nem javasolták a költözést, arra hivatkozva, hogy túl közel lennének ellenségei, azaz a Ferdinánd-pártiak; „mintha bizony most nem lennénk a törökök torkában” – jegyezte meg erre a királyné.¹⁸ Kassa székhellyé alakítását a Porta sem engedte volna, hiszen amikor Andrzej Górka a lengyel király követeként járt Szulejmánnál és szóba hozta a kérdést, a szultán ismételtelen kijelentette, hogy Erdélyt adta a királynénak és fiának, ne akarjon hát Kassán lakni.¹⁹

A lengyel királyi pár igen aggódott leánya sorsának alakulása miatt, számos panaszlevelet és nehézségekről szóló hírt kaptak tőle. Verancsics Antal erdélyi prépost a királyné követeként még 1541 végén a lengyel királyi udvarba ment az ottani előkelőkhöz, tőle tudjuk, hogy a királyné egyedül volt, nem voltak mel-

16 „In Transilvaniam etiam nollemus ire, quia illic propter diversitatem nationum sunt semper factiones et tumultus”. Izabella levele Pjotr Kmithának. Acta Tomiciana i. h. 736. Idézi: *Veress E.*: Izabella királyné i. m. 209.

17 „vestra tutius commigrare qua Cassovia, qua cum sit terries nostris vicina, poterit a nobis si usus sit celeriter illi consuli [...] illud autem curet summo studio ut res suas et thesauros Serenissimi mariti sui secum exportare possit.” I. Zsigmond király levele leányához, Vilna, 1541. dec. 25. Acta Tomiciana i. h. 444–445.

18 „Cassoviam domini consilarii nostri nolunt nobis ad inhabitandum concedere allegant vicinitatem adversariorum, quasi vero nunc non essemus in faucibus Turcorum”. Izabella levele Pjotr Kmitha krakkói palatinusnak, Lippa, 1541. nov. 19. Acta Tomiciana i. h. 736.

19 *Veress E.*: Izabella királyné i. m. 209.

lette férfiak, vagy munkálkodó tanácsosok, pedig udvarában voltak azok a tanácsosok, akik Szapolyai Jánosnak is bizalmasai voltak: Statileo János, Verancsics Antal, Petrovics Péter és Utyeszenics (Martinuzzi) György.

Az első időkben a királyné a mellette lévő néhány tanácsosán kívül leginkább szülei felé fordult tanácsért, segítségért, és ebben különösen az említett Porebski volt szolgálatára. Ezen a télen a lengyel királyi pár Vlnóban tartózkodott, sokszor gyorsabban sikerült elérni krakkói udvari előkelőket vagy hatalmasságokat, mint magát a királyi párt. Egyik ilyen rangos személy volt Pjotr Kmitha, akit gyakran keresett meg a királyné.²⁰ Ebben a kezdeti időszakban, későbbi meghasonlásaik és konfliktusaik ellenére, Fráter György mégis azon fáradozott, hogy megteremtse a királyné és János Zsigmond erdélyi uralmának törvényes körülményeit. Ő hívatta össze 1541 őszén a részországgyűlést Debrecenbe, amelyen az erdélyiek is ott voltak, és ezen a királyné szükségleteire adót szavaztatott meg, embereket jelöltetett ki a királyné és udvartartása védelmére, és pénzt szerzett az erdélyi pénzverőkből addig is, amíg valami rendes jövedelemhez jutnak. Ugyan a debreceni gyűlésen havi ezer forintot rendeltek a királyné ellátására, ezt azonban ő nem találta elegendőnek.²¹

1541–1542 fordulóján Izabella azt írta apjának: csak az ő katonáinak segítségével tudna távozni az országból, szolgálai elhagyták, udvarmestere sincs. 1542 elején György barát azt javasolta a királynénak, hogy költözzön Váradra és itt nála, a nagyobb biztonságban rendezze be udvarát, ezt azonban az erdélyi rendek nem támogatták, épp ez idő tájt kérték ugyanis, hogy a királyné jöjjön be Erdélybe. 1542 márciusában maga Bona királyné írt levelet Fráter Györgynek, melyben becsületére, emberségére, rangjára és mindenre, ami számára szent kérte, gondoskodjon leánya megfelelő, rangjához illő körülményeiről, hiszen – mint írta – az atya (Fráter György) volt az, aki a házasságot is létrehozta, és leányát Magyarországra vitette.²² 1542 tavaszán a királynénak és kíséretének ellátási nehézségei olyan súlyosra fordultak, hogy Petrovics és Patóchy Ferenc saját jövedelméből látta el élelemmel a királynét és udvartartását, amit Izabella nagy szégyenkezve fogadott csak el.

Izabella ekkoriban inkább távozni kívánt Erdélyből, mint itt maradni, így aztán könnyedén beleegyezett a Fráter György által létrehozott gyalui szerződésbe, amelyben lemondott az uralma alatti területekről Ferdinánd javára. Az egyezmény azonban érvényét veszítette, még mielőtt bármi történhetett volna.²³

20 I. m. 198.

21 Acta Tomiciana i. h. 736.

22 „Majestatemque illius, in modernis rerum et temporum angustiis constituta humaniter et benigne consoletur, et quae honori, dignitati et statui Majestatis suae et eius filioli conducibilia utilia ac necessaria fore intelligit ea pro spectata sui virtute cum aliis dominis agat, consulat et suggerat, quod Vestra Paternitas quae author matrimonii et tradendae in Hungariam Serenissimae filiae nostrae est”. Bona királyné levele Fráter Györgynek, Vilna, 1542. márc. 10. Acta Tomiciana i. h. 630–631.

23 Vö. *Oborni Teréz*: A gyalui szerződés. In: A magyar államiság első ezer éve. Szerk. Font Márta–Kajtár István. Pécs, 2000. 133–146.

Ezenközben a Konstantinápolyból hazafelé igyekvő lengyel követek szinte mindegyike útba ejtette Izabella tartózkodási helyét, Lippát vagy a későbbiekben Gyalut, Gyulafehérvárt is, és rendszeresen beszámoltak neki a Portán történekről, már csak azért is, mert Zsigmond király követei a legtöbb esetben leánya ügyeiben is tárgyaltak. Ekkoriban utazott át Erdélyen Jakob Wilamowski lengyel portai követ, miközben Pjotr Lubomirski 1541 decemberében és a következő két hónapban is a királyné mellett, Lippán tartózkodott.²⁴

Az 1542 márciusi tordai országgyűlés fordulópontot hozott: az erdélyi rendek esküt tettek a királyné és fia iránti hűségre, és ekkor alkották meg azokat a törvényi kereteket, amelyekre alapozódott az Izabella uralma alatti területek új alkotmányos rendje.²⁵ Április 8-án meghalt Statileo János gyulafehérvári püspök. A királyné ezt követően azonban csak öt hét múlva költözhetett be a volt püspöki palotába. Ez idő alatt összeállt a tordai gyűlésen a királyné Erdélybe hozatalára kijelölt főurakból álló több mint száz fős bandérium, amelyet hívei: Kendy Ferenc, Bethlen Farkas, Mikola László, a székelyek nevében: Mihályfi Tamás, Andrassy Márton, a szászoktól Süveg György szebeni királybíró, Fuchs János brassói bíró és Hoch János brassói tanácsúr vezettek.²⁶

Még mindig bizonytalan volt azonban, hogy itt marad-e a királyné Erdélyben, és ha igen, hol rendezi be székvárosát. Gyulafehérvár központi szerepe sem volt biztos, hiszen a királyné 1542 őszén Gyaluba költözött,²⁷ de valójában ismét azt szeretete volna, ha Kassán rendezkedhetne be. Ezt azonban mindenki ellenezte, Ferdinánd és a Ferdinánd-pártiak, a törökök és az erdélyiek is, utóbbiak azzal fenyegetőzve, hogyha kiköltözik az országból, elpártolnak mellőle. Ekkoriban még mindig a pénzhiány okozta a legtöbb nehézséget, valamint az, hogy személyes ellátását biztosító várait hatalmában tudja-e tartani. 1542 őszén Porebski a királyné helyzetéről még Gyulafehérvárról küldött jelentést Pjotr Gamrat gneznói érseknek és Severin Bonernek Krakkóba. Tudatta velük Petrovics véleményét, aki szerint jó lenne, ha a királyné szülei küldenének 300 lengyel lovast és 200 gyalogost azért, hogy Izabellát a szepesi várba vigyék. Azt írta továbbá, hogy küldjenek bölcs embereket és katonákat is, akik ebben a szükségben a királyné szolgálatára lehetnének, mert mindenki elhagyta. Senki más nincs mellette, csak a temesi ispán (Petrovics Péter), a többiek, akiket tanácsosaivá választottak, mind hazamentek, mert nem kaptak ellátást. Egy udvarmester is régóta kívánatos lenne, a szervitorok is, mivel látták, hogy máshol van a hatalom, elhagyták őt.²⁸ A királyné nagyon szegény, de Petrovics már nem tud

24 Veress E.: Izabella királyné i. m. 213.

25 Vö. *Oborni Teréz*: Tartományból ország: erdélyi változások a 16. század első felében. In: *Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében*. Szerk.: Zombori István. Bp. 2004. 165–178.

26 Erdélyi Országgyűlési Emlékek. (= EOE) I. (1540–1556). Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1875. (Magyar Történelmi Emlékek III. Magyar Országgyűlési Emlékek) 86.

27 I. m. 101.

28 „Nemo nunc est praeter Dominum Comitum temesiensem, alii in domus proprias abierunt. Magister curiae a longo tempore desideratur, servitores etiam quia vident alibi esse potentiam

kölcsönadni pénzt, mert, ahogyan mondja, az elmúlt két évben húszezer forintot adott ki a sajátjából. A királyné visszaszerzett várai, Csicsó és Almás jó igazgatást igényelnek. Petrovics azonban úgy vélte, hogy ezekbe lengyel várnagyokat tegyenek és így tartsák meg a várakat. Ha ugyanis a királyné kiengedné kezéből, azok azonnal magánkézbe kerülnének. Gyalu várát bizonyos feltételek mellett Móré Péternek kellett átengedni, azért, hogy a királyné hűségére térjen. Diód várnagyával, Horváth Mihállyal pedig most folynak a tárgyalások. Hozzátette, hogy talán Lippa és Solymos váraiból remélhető valami kis jövedelem.²⁹

Izabella 1543 tavaszán visszaköltözött Gyulafehérvárra, nem véletlenül. A visszaköltözést megelőzték ugyanis az 1543 februárjában Kolozsvárott összeült országgyűlésen az ország és a királyné hatalmának alkotmányos biztosítása céljából hozott újabb sorsdöntő végzések. Ezeknél érdemes kissé hosszabban időzni, mert nem csupán törvénybe iktatták a királyné uralmát, de világosan kimondták, hogy milyen alapokon nyugszik ez a hatalmi rend, sőt elsőként fogalmazták meg – elfogadva ugyan a Porta főhatalmát – az erdélyi rendek szabad fejedelemsválasztásra vonatkozó igényét is.

A rendek elhatározták, hogy a királynői felség és felséges fia teljes jogot kap Erdély, valamint mindazon vármegyék és helyek birtoklására, kormányzására és igazgatására, amelyek jelenleg a hatalmában vannak.³⁰ Minden tisztség és tisztségviselő, maga a helytartó úr, és a többiek is mind a királynétól és fiától függenek, úgy, hogy az ország minden privilégiumát és szabadságát, amelyeket a magyar uralkodók adtak, sértetlenül tartsák meg, és az ország minden ügyét a királyné kormányozza a mellé rendelt tanácsosok segítségével. Ha pedig valamely sürgős dolog úgy kívánja, akkor a tanácsosain kívül további, minden nemzet által kijelölt előkelőket is tanácsosokként vegyen igénybe. Ennek az országnak tisztségeit ne adják külföldieknek, valamint a gyulafehérvári egyház javadalmait se adják világiaknak, nem papi renden lévőknek vagy gyermeknek és olyanoknak, akik nem a magyar korona országaiból származnak.³¹ Ez utóbbi pont nyilvánvalóan az Izabella által a várakba és egyházi javadalmakba helyezett vagy helyezendő külországbeli várnagyok és más tisztségviselők ellen irányult.

A következőkben kimondták, hogy mivel őfelsége itt Erdélyországban és máshol is városokat és várakat birtokol, bárhol lakhat, bármelyik városban vagy várban. Ha pedig Lippára, Temesvárra, Váradra vagy Kassára akar menni, megteheti, a saját királynéi tanácsosai és az országlakosok közül választott tanácsosok jóváhagyásával.³²

et autoritatem deserunt eam libenter”. Pjotr Porebski levele Severin Bonernek, Gyulafehérvár, 1542. okt. 11. Ld. III. Pál pápa és Farnese Sándor bíbornok Magyarországra vonatkozó diplomáciai levelezése (1535–1549). Közli: Óváry Lipót. Bp. 1879. (Magyar Történelmi Emlékek I. Okmánytárak 16.) 149.

29 I. m. 150–151.; *Véress E.*: Izabella királyné i. m. 223–224.

30 „Reginalis Majestas et Illustrissimus Dominus Filius Suae Majestatis habent plenam potestatem tenendi, gubernandi et administrandi Transilvaniam, et reliqua quaelibet loca comitatusque sub nominibus Suae Majestatis et filii existentia”. EOE I. 176.

31 I. h.

32 I. h.

Végezetül a rendek elhatározták, hogy minden (erdélyi) nemzetből egy-egy követ menjen a Portára a felajánlott adóval, ott nyilvánítsák ki köszönetüket a szultánnak, amiért János király fiát jelölte ki az ország élére. Folyamodjanak egyúttal hozzá azért, hogy írással erősítse meg az erdélyiek jogát, hogy ha a gyermek távozna az élők sorából, szabad legyen nekik olyan, a magyar nemzetből való uralkodót (*principem*) választani, akit akarnak.³³ Ezt követően még 1500 főnyi katonaságot rendeltek a királyné védelmére, úgy, hogy a magyarok és a székelyek ötszáz-ötszáz lovast, a szászok pedig ugyanannyi jól felfegyverzett gyalogost kötelesek kiállítani.

Ezen az országgyűlésen minden kétséget kizáróan megtörtént a királyné és gyermeke hatalmának törvényes körülbástyázása, aminél fontos megemlíteni az utalást a magyar királyok által adományozott privilégiumok megtartására, és a magyar korona országaiból származó tisztségviselők kinevezésére irányuló igényre.

1543 őszétől 1544 nyaráig Izabella ismételtén Gyalu várában tartózkodott. Ezekben az években a fentebb említett tanácsosokon kívül mellette volt még Mágóchy András, Szalánczy János, akik több alkalommal portai követként szolgáltak.³⁴ Rajtuk kívül Bethlen Farkas, Kendy Ferenc, Bornemissza Boldizsár, Matychnai István tűnt fel a királyné környezetében, a székelyek közül pedig Mihályfi András, vagy Andrassy Márton, akit 1543-ban személyesen rendelt magához a királyné tanácskozássra.³⁵ Andrassy egyébként a királyné környezetében maradt a későbbiekben is, sőt ott volt 1556-ban a királyné visszatérésekor a fogadására kirendelt küldöttek között.³⁶ Mikola László ugyan a helytartó helyetteseként szorosabban inkább Fráter Györgyhez tartozna, de gyakorta a királyné udvarában, Gyalun tartózkodott.³⁷ Izabella udvarában kimagasló szerepet töltött be, gyermekének nevelője is volt a művelt Csáky Mihály, akiről a későbbiekben még lesz szó.

1545-re vált csak bizonyossá, hogy a gyulafehérvári palota marad a királyné udvarának székhelye.³⁸ Az udvari életvitel kialakításában nem kétséges, hogy a krakkói királyi udvarban látottak és tapasztaltak szolgáltak mintaként. Izabelláról köztudott volt, hogy szeret táncolni, s erre kiváló alkalmakat szolgáltatottak az általa udvarhölgyeinek rendezett esküvők.³⁹ A lippai hónapoktól kezdve rend-

33 „Dignetur libertatem nostrum literis suis confirmare, ut semper possimus aliquem principem, quem voluerimus, ex nostratibus nationis Hungariae eligere vel habere”. EOE I. 176.

34 Szalánczy Jánosról ld. *Jakó Klára*: A Szalánczyak. (Egy fejezet az erdélyi fejedelemség keleti diplomáciájának történetéből). In: Emlékkönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára. Szerk. Kiss András–Kovács Kiss Gyöngy–Pozsony Ferenc. Kolozsvár, 1999. 199–210.

35 Izabella levele Andrassy Mártonnak. EOE I. 181.

36 *Gál Mária–Russu Tibor*: A csíkszentmihályi és krasznahorkai Andrassy család nyomában. Csíkszentkirály, 2002. 13–28.

37 *Horváth Mihály*: Utyeszenich Fráter György (Martinuzzi bíbornok) élete. Bp. 1872. 202.

38 Egy „Izabella palotája” elnevezés maradt fenn a palota egy részére vonatkoztatva a 16. század végéről. *Kovács András*: Késő reneszánsz építészet Erdélyben 1541–1720. Bp.–Kolozsvár, 2003. 75.

39 Esküvőkről tesz említést: *Veress E.*: Izabella királyné i. m. 264–265., 290.

szeres volt azonban a királyné udvarában a követjárás és -fogadás is, a Portáról csauszok érkeztek és átutazóban a Krakkóba tartó lengyel követek is megálltak nála. A bécsi udvarral is követek útján érintkezett, de a legszorosabb kapcsolat mégis a lengyel királyi udvarral állt fenn. Gyakorlattá vált, hogy Izabella mellett egy „állandó” lengyel követ tartózkodott Gyulafehérváron. Ezenfelül a királyné különféle kérdésekben menesztett gyorsfutárokat a szüleihez és lengyel főurakhoz egyaránt. Az ő véleményüket ha nem is becsülte többre, mint erdélyi tanácsosai javaslatait, de mindenképpen irányadónak tekintette a maga számára a krakkói udvar álláspontját. Ez oda vezetett, hogy Izabella sorsának alakulását Zsigmond király és Bona királyné egyaránt saját ügyének tekintette, a legkülönbébb diplomáciai szálakat mozgatták meg leányuk érdekében ha úgy alakult, sőt rendelkeztek is helyette. Így volt ez a Ferdinánddal Erdély átadásáról folytatott tárgyalások során, amikor Ferdinánd inkább fordult a királyi szülőkhöz egy-egy kérdéssel, mint magához Izabellához. Amikor pedig szülei 1547-ben kigondolták, hogy Izabella menjen hozzá a frissen megözvegyült Ferdinándhoz, vagy húszéves fiához, Miksához, engedelmességéről biztosította őket.

A királyné számos alkalommal panaszkodta, hogy csupán mellékszereplőnek érzi magát saját udvarában, mert ténylegesen György barát rendelkezik mindenben. A negyvenes évek lényegében így teltek el, állandó hatalmi villongások és intrikák zajlottak az udvarban, amelyeknek egyrészt az ország és Izabella további sorsa volt a tárgya, másrészt a kisebb országon belüli hatalmi pozíciók megszerzéséért folyt a küzdelem. Az udvarban a királyné legfőbb hívei még mindig Petrovics Péter, Patóchy Ferenc, Batthyány Orbán, Losonczy Antal voltak, akik a negyvenes évek közepére egyre nagyobb ellenszenvvel nézték Fráter György növekvő hatalmát. A királyné és helytartója között 1546-ban például a pénzügyekről történő elszámoltatás ügyében bontakozott ki súlyos konfliktus – tegyük hozzá: nem először, és nem utoljára –, amikor is a kincstartónak a bevételekről kellett volna elszámolnia. Erre György barát nem volt hajlandó, míg nem a királyné a szultánnál „jelentette fel” és így sikerült arra kényszeríteni, hogy megígérje, később majd benyújt valamiféle elszámolást.⁴⁰

Izabella királyné és György barát kapcsolatát súlyos összeütközések és kibékülések tarkították ezekben az esztendőkből. Ám nem volt mindig felhős a Barát és a királyné kapcsolata, erre is álljon itt egy példa: egy alkalommal Szent György-nap ünnepe táján Fráter György püspöki ebédre hívta meg udvarhölgyei egész seregével a királynét. Miután ettek és az asztalokat eltávolították, zene csendült fel az udvarban, és „nehogy a vendégség hiányos maradjon, előlép Fráter György magával a királynéval, csodálják valamennyien a királyné és Fráter György finom táncait [*elegantissimas saltationes*], kevesen hitték, hogy Fráter György az erények e nemében is annyira kitévő, de végzetlen az Isten kegyel-

40 Az ügyről beszámol: *Bethlen Farkas*: Erdély története. II. A váradi békekötéstől János Zsigmond haláláig (1538–1571). II–IV. könyv. Jegyz. Kruppa Tamás. Bp.–Kolozsvár, 2002. 101–102. Fráter György kincstartói tevékenységére ld. *Oborni Teréz*: Fráter György kincstartósága Erdélyben. In: *Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára*. Főszerk. Hanák Péter. Szerk. Nagy Mariann. Pécs, 1997. 61–76.

me”. Ezután még megtudjuk, hogy az udvarhölgyek ugyan hamarosan elfáradtak, de a királyné jól bírta a táncot.⁴¹

1548-ra viszont teljesen elmérgesedett a helyzet a királyné és György barát között, utóbbi ugyanis mindenben magának tartotta fenn az intézkedés jogát, és ezt számos tisztsége és felhatalmazása birtokában meg is tehetette. Rendszeresen pénzsűkében hagyta a királynét, és szinte gyermekként bánt vele. Ez oda vezetett, hogy Izabella ismételten elhatározta, hogy elhagyja Erdélyt és Lengyelországba távozik. Édesapja is meghalt ebben az évben, 81 esztendőskorában, utóda a lengyel királyi trónon Izabella két évvel fiatalabb öccse, II. Zsigmond Ágost lett. Az áldatlan helyzet rendezésére és azért, hogy ha szükséges, hazavigye Lengyelországba Izabellát, 1549 január végén indult útnak Krakkóból Erdélybe Andrzej Zebrzydowski krakkói püspök.⁴² Április elején ért Váradra, ahol a Baráttal tárgyalt, majd májusban tudott bejutni Izabellához Gyulafehérvárra. Vele volt Jakub Paczynski lengyel királyi titkár, krakkói kanonok, akit viszont a püspök a marosvásárhelyi országgyűlésre küldött át, hogy ott a rendekkel találkozzon. Zebrzydowski nagyobb küldöttséggel érkezhetett, mert tudjuk, hogy csak katonai kísérete 200 főnyi volt, sőt, bizonyos számú muzsikus is jöhetett vele, mert megőrizte az emlékezetet, hogy milyen nagy sikere volt az Erdélyben tanult daloknak, amikor visszaérkeztek a lengyel királyi udvarba.⁴³ Zebrzydowski május végén hazaindult, Paczynski atya maradt a királyné mellett, a néhány hónapja, 1548–1549 fordulóján hazament Porebski titkár helyett. Paczynskit a királyné azonnal kancellárrá nevezte ki.⁴⁴

1549-ben a lengyel követnek köszönhető átmeneti kibékülés után újabb súlyos konfliktusba bonyolódott Izabella és Fráter György. A királyné egyre nehezebben viselte el, hogy uralkodó létére a hatalomból csak formálisan részesedhet, és helyette György barát kormányzott. Petrovics kérte a királynét, hogy költözzön ki megint Lippára, ahol ő jobban tudja biztosítani megélhetését, mert a Barát nem látja el elég pénzzel és élelemmel a királyné udvarát. Ebben az elmérgesedett helyzetben következett be Fráter György legnagyobb és a királyné leghevesebb ellenállását kiváltó „erőszaktétele”: az 1549-ben tető alá hozott nyírbátori szerződés megkötése. A helytartó ebben a megállapodásban ismétetlen lemondatta a királynét az uralomról Ferdinánd javára. Ez robbantotta ki a királyné és a pártján álló főurak teljes szembefordulását Fráter Györggyel és céljaival. Mindez azt jelzi, hogy a királyné minden erejét bevetette György barát hatalmával szemben, és immár hajlandó volt országáért harcolni. Fráter György álnokságait, hogy tudniillik Habsburg-kézre akarja játszani Erdélyt, „feljelentette” a Portán, és amikor 1550 nyarán megjött onnan a gyűlölt helytartó eltávolítására vonatkozó parancs,⁴⁵ lehetett is volna valamit tenni. Ha Petrovics és az Iza-

41 A datálatlan jelentést közli: *Horváth M.*: i. m. 378.

42 *Veress E.*: Izabella királyné i. m. 287.

43 Említi: I. m. 290–291.

44 I. m. 290. Paczynski kancellári kinevezésére egyelőre csak közvetett bizonyítékokkal rendelkezünk, pl. az 1550. februári kolozsvári végzések.

45 EOE I. 307–311.

bella körüli tanácsosok gyorsabbak és ügyesebbek, talán meg is lehetett volna buktatni a Barátot. De mégsem így történt, Fráter György utolérhetetlen volt a diplomáciai manőverezésben, gyors döntések meghozatalában és mint a pénzügyek ura, zsoldoskatonáknak sem volt híján.

Az erdélyi rendek az évtized folyamán mindvégig támogatták a királyné erdélyi uralmát, minden országgyűlésen igyekeztek törvényekkel biztosítani személyes hatalmát, és ellátni őt és udvartartását anyagi javakkal, katonákkal. Az évtized végére azonban a belső hatalmi harcokat a rendek megelégtették. 1550-ben szükségét érezték, hogy világos „utasításokat” adjanak királynéjuknak, érzékeltetve azt is, hogy csak neki állhat hatalmában, hogy véget vessen a pártoskodásnak. A rendek nem vették jó néven azt sem, hogy Izabella inkább külföldi, lengyel vagy itáliai tisztségviselőket nevezett ki erdélyi birtokai, várai élére. Ahogyan korábban szó volt róla, ez ellen már az 1543. évi gyűlésen is felléptek. Az 1549 végi országgyűlésen egyelőre csak utaltak arra, hogy a királyné váraiba kinevezett lengyel és olasz tisztségviselők ügyét a következő kolozsvári gyűlésre halasztják.⁴⁶ Valóban így is lett. A következő, 1550 februári kolozsvári gyűlésen aztán, mintegy összegezve a királyné eddigi tízéves uralkodását, személyesen hozzá intézték szavaikat, panaszait: teremtsen végre rendet, szólították fel, mert mostantól addig semmilyen adó megszavazására nem hajlandóak, amíg a pártoskodásnak véget nem vet. A királyné ugyan az elmúlt tíz évben mindig igyekezett kibékíteni a szemben álló urakat, de ezek az állapotok csak néhány hétig tartottak. Most azonban igen súlyos a helyzet – céloztak a Petrovics és a királyné mögött állók, valamint Fráter György szembenállására –, és Izabellát kérik az elrendezésére. Felhozták továbbá, hogy az idegen nemzetbeli tisztségviselők miatt kezdtektől fogva sok kára keletkezett ennek az országnak, és nekik is, ezért kérték a királynét, hogy a várak élére közülük valót nevezzen ki a továbbiakban. Az egyházi javadalmakba pedig olyanokat, akik neki és fiának is hasznukra vannak. Nyilvánvalóan felbosszantotta a rendeket az, hogy 1549 tavaszán Izabella a Lengyelországból frissen érkezett Paczynski atyát nevezte ki kancellárrá. Ezért szinte elmagyarázták a királynénak a szokást: a magyar uralkodóknál mindig is a kancellaré volt a legmagasabb rangú tisztség, és a tanácsban is neki volt az első helye. Ilyennek kell lennie a kancellárnak köztünk is – tudatták a királynéval –, aki a mi nyelvünket is érti, és az ország jogait és szabadságainkat is igen jól ismeri, kérték tehát, hogy ebben az ügyben tanácskozzon velük.⁴⁷ Az utóbbi cikkelyeknek, amelyekhez hasonló a megelőző évtized törvényei között még számos akad, világos a jelentőségük. Annak az új államalakulatnak, amely formálódásának épp tanúi vagyunk a negyvenes években, mintája és példája a keleti részeitől megfosztott, szétszakított Magyar Királyság. Az új állami entitásnak törvényeiben és szokásjogában, privilégiumaiban, az uralkodói hatalmi struktúra kialakításában – már csak amiatt is,

46 1549. dec. 29. Marosvásárhelyi országgyűlés. EOE I. 298.

47 „Officium cancellarii cum apud Principes Hungariae summum semper magistratus fuerit, primique illi in consilio exstiterit, talisque et inter nos cancellarius esse debeat, qui et linguam nostram intelligat, et Jura Regni libertatemque nostram optime calleat, supplicamus Majestati Vestrae in hac re et dignitati suae et libertati nostrae consulere.” EOE I. 304.

mert „fejedelme” és ennélfogva „szimbóluma” a volt magyar király özvegye és annak választott magyar királyi címet viselő gyermeke – előzménye nem is lehetett más. Még akkor sem, ha ez az állam, amelynek egyelőre még csak neve sem volt, számos alkalommal elismerte az Oszmán Birodalom főhatalmát, ennélfogva korlátozott szuverenitással az Oszmán Birodalom vazallusaként, „szultán Szulimán találmányaként” létezett a későbbiekben.

II. A királyné udvari emberei

Ha a fentebbiekben túlnyomórészt politikai csatározások és szűnni nem akaró hatalmi harcok időszakának tűntek fel a királyné uralkodásának első évei, évtizede, nem mondhatjuk, hogy nem így volt. Az udvar mint hatalmi centrum kialakulásának története ez. A következőkben azonban talán sikerül egy kissé más oldaláról bemutatni Izabella erdélyi uralmának zavaros esztendeit. A királyné udvartartása kezdetektől fogva sem volt híján a reneszánsz udvari emberek jellemvonásait magukban hordozó emblematikus figuráknak. Elsőként kell megemlíteni az Izabella mellett titkárként, majd a negyvenes években már diplomatiként is tevékenykedő kimagasló humanista tudóst és történetírót, Verancsics Antalt. Ő volt az, aki György barát és Izabella párharcában mindig is a királyné mellett állt, személyes bizalmasa volt, Porębski mellett másik titkára. Fráter György maga is mindig is a királyné emberének tartotta és kissé távolságtartóan, szinte féltékenyen viszonyult hozzá.⁴⁸ Verancsics személye a királyné udvarában a humanista műveltségisményt hordozta magában, már csupán azzal is, hogy levelezésével – mint lejjebb majd látni fogjuk – itáliai polgárokat és krakkói humanista tudósokat vont be a gyulafehérvári szellemi közegbe. Kalandoktól sem mentes élete, történetírói, politikusi, főpapi munkássága a 19. században megkezdett feltárás után az utóbbi időkben újra felkeltette a kutatók érdeklődését.⁴⁹

48 *Sörös Pongrác O. S. B.*: Verancsics Antal az erdélyi udvarnál. *Magyar Sion* 11(1897) 908.

49 Verancsics Antal életére és működésére: *Acsády Ignác*: Verancsics Antal és Szerémi György. *Irodalomtörténeti Közlemények* 4(1894) 1–59.; *Bartonic Emma*: Fejezetek a XV–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből. (Kézirat). Bp. 1975.; 1504–1566. *Memoria rerum*. A Magyarországon legutóbbi László király fiának legutóbbi Lajos királynak születése óta esett dolgok emlékezete (Verancsics-évkönyv). Sajtó alá rend., az utószót és a jegyzeteket írta: Bessenyei József. Bp. 1981.; *Bütskey István*: Esmék, művek, hagyományok. (Tanulmányok a magyar reneszánsz és barokk irodalomról). Debrecen, 1996. (Bibliotheca Studiorum Litterarium 7.); *Gál-Mlakár Zsófia*: Adatok Verancsics Antal udvarának történetéhez. *Fons* 14(2007) 279–337.; *Gózy Zoltán*: Verancsics Antal és a humanista történetírás. In: Pécsi Történeti Katedra. *Cathedra Historica Universitatis Quinqueecclesiensis*. Szerk. Csabai Zoltán–Dévényi Anna–Fischer Ferenc–Hahner Péter–Kiss Gergely–Vonyó József. Pécs, 2008. 335–348.; *Tomislav Pavičić*: Antun Vrančić. *Znameniti Šibenski Humanist*. Muzej Grada Šibenika. Šibenik, 2004.; *Podhraczký József*: Néhaj Verancsics Antal esztergomi érseknek példás élete. Pest, 1857.; *Siklóssy László*: Verancsics Antal mint műpártoló. *Budapesti Szemle* 174(1918) 324–421.; *Sörös P. O. S. B.*: i. m. 898–923.; *Uő*: Verancsics és Forgách Simon. *Magyar Sion* 11(1897) 408–416.; *Uő*: Verancsics további élete. *Magyar Sion* 12(1898) 350–375., 408–432.; *Uő*: Verancsics mint pécsi püspök és

Sokszínű tevékenysége azonban még mindig ad számunkra új és új megközelítési-elemzési szempontokat. A Padovában tanult, művelt tudós diplomataként előbb királyát, Szapolyai Jánost, majd annak halála után a királynét szolgálta. A negyvenes években a királyné mellett formálódó udvar kiemelkedő és meghatározó alakja volt ő, még akkor is, ha időnként küldetése hosszabb időre Krakkóba vagy máshová szólította. 1542-ben a királyné ügyében járt Krakkóban, amikor is latin nyelvű verseit Pjotr Gamratnak, Lengyelország primásának ajánlotta, és ezek kiadására is sor került.⁵⁰ Amikor 1543-ban Izabella öccse, Zsigmond Ágost feleségül vette Habsburg Erzsébetet, a királynét ismét Verancsics képviselte az ünnepségen, és beszéde oly nagy sikert aratott, hogy nyomtatásban is kiadták.⁵¹ Majd Bécsbe ment Izabella titkos követeként, hogy Fráter György megkerülésével tárgyaljon Ferdinánddal Erdély további sorsáról. Máig nem tisztázott, hogy Verancsics 1544 végén milyen ok miatt távozott a királyné udvarából Nagyszébenbe. Valamilyen végzetes hibát követhetett el, minden valószínűség szerint György barát ellen, s emiatt kényszerült hosszabb távollétre. 1545 tavaszán előbb Itáliába utazott, velencei barátait látogatta meg, majd Franciaországba, onnan ismét Velencébe, majd Krakkóba ment. Bár nagyon szerette Krakkót és az ottani nyüzsgést, pezsgő szellemi életet, mégis Erdélybe vágott. 1546 nyarán szeretett volna hazajönni, Izabellához. Kérte Petrovicsot, járjon közbe érdekében, hogy visszatérhessen a királyné udvarába.⁵² Ez ugyan sikerült, de a gyulafehérvári préposti rangját már nem kaphatta vissza, főként Fráter György miatt, aki ezt megakadályozta.⁵³ Utolsó erdélyi éveiben még pályázott az erdélyi püspöki cím elnyerésére, de György barát ellenszenvé miatt ez szinte lehetetlennek tűnt. 1549-ben feladva minden reményét az erdélyi boldogulásra, és talán a küszöbön álló politikai változásoknak is köszönhetően – hogy tudniillik Erdély Habsburg-fennhatóság alá kerülhet –, Verancsics eltávozott Izabella mellől, és Ferdinánd pártjára állt.

Ha röviden visszatekintünk a Buda eleste előtti időkre, azt látjuk, hogy Erdélyben és a gyulafehérvári püspöki udvarban már Izabella Erdélybe érkezése előtt is jelen volt a korai humanista gondolkodás néhány képviselője, köztük a kolozsvári Adrianus Wolphardus, Gosztonyi János, vagy Medgyesi Székely Ferenc, akik mindannyian a Várday Ferenc püspök (1514–1524) körüli újplatonista

I. portai követsége. Magyar Sion 12(1898) 261–289.; *Uő*: Verancsics Antal élete. Esztergom, 1898.; Szalay László: Verbőczy István és Verancsics Antal. In: *Uő*: Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI-ik században. Pest, 1859. 146–166.; Vita Antonii Werantii Archiepiscopi Strigoniensis et Cardinalis ac per Hungariam Locumtenentis. Auctore Fausto Verantio ex fratre nepote. In: *Martinus Georgius Kovachich*: Scriptores rerum Hungaricarum minores. I. Budae, 1792. 194–201.

50 Sörös P. O. S. B.: Verancsics Antal az erdélyi udvarnál i. m. 910. Piotr Gamrat (1487–1545) krakkói prépost, majd 1541-től gneznói érsek és Lengyelország primása. Ld. Biskupi Kościola w Polsce w latach 965–1999. Słownik biograficzny. II. Ed. Piotr Nitecki. Warszawa, 2000. 108–109.

51 Verancsics Antal összes munkái. VI. Vegyes levelek 1538–1549. Közli: Szalay László. Pest, 1860. (Magyar Történelmi Emlékek II. Írók IX.) 175.

52 Verancsics Antal összes munkái. VI. i. m. 217.

53 Sörös P. O. S. B.: Verancsics Antal az erdélyi udvarnál i. m. 918–922.

kör tagjai voltak.⁵⁴ Később, már Izabella uralkodása alatt a fejedelmi udvar humanista köréhez köthető Liszthi János, aki Verancsicshoz hasonlóan a negyvenes évek végén tért át Ferdinánd pártjára, de ott volt Kálmáncsehi Sánta Márton is mint kanonok és iskolaigazgató.⁵⁵ Pesti Mizsér Gábor neves hazai erasmista a negyvenes évek elején még Izabella szolgálatában állt, aztán nyoma veszett.⁵⁶ Tehát amikor Verancsics 1539-ben Erdélybe érkezett Budáról, a humanizmus szellemiségétől már nem teljesen érintetlen közeget talált. Neki is köszönhető azonban, hogy ez a kör még inkább kibővült a következő évtizedben. Verancsics levelezéséből a királyné körüli udvar intellektuális körének néhány olyan sajátosságára derül fény, amelyekre alapozva méltán állíthatjuk, hogy Izabella udvara a kezdetét, mintegy előzményét jelentette a Báthoryak alatti fényes reneszánsz fejedelmi udvartartás kialakulásának. Verancsics, miután korábban már komoly kapcsolatokra tett szert a lengyel királyi udvarban, sőt magával Bona királynéval is levélváltásban állott, a negyvenes években is fenntartotta ezeket a szálakat. 1544-ben Severinus és Joannes Bonerhez írott leveleiből kiderül, hogy az egész családot jól ismerte. A Boner családból a legidősebb fiú, Jan tartozott az erasmisták közé, maga is járt Erasmusnál és tanult is nála, de atyja is váltott levelet a neves tudóssal.⁵⁷

1547 elején már ismét Gyulafehérváron találjuk, ahonnan Lengyelhonban hagyott barátainak számolt be az erdélyi viszonyok alakulásáról, köztük Andrzej Górkának,⁵⁸ aki a Szapolyai-ház barátjaként volt ismert. Krakkóból hazatérve arról értesítette, hogy mindenki örült az erdélyi udvarban visszatérésének, a királyné, Petrovics, és még Fráter György is.⁵⁹ A lengyel főurak közül ha nem is

54 Tóth István: A gyulafehérvári latin nyelvű humanista költészet alapvonásairól. (Első közlemény). Irodalomtörténeti Közlemények 55(2001) 4–9.

55 Liszthi János (?–1577) veszprémi püspök (1554–1571), győri püspök (1572–1577), főkancellár (1569–1577), királyi tanácsos. Ld. Fazekas István: A Magyar Udvari Kancellária leltára 1577-ből. Fons 9(2002) 227–247.

56 Tóth I.: i. m. 11.

57 Verancsics Antal összes munkái. VI. i. m. 170–174. Seweryn Boner (1466 k.–1549) pfalzi eredetű család sarja, családja 1512-ben települt le Krakkóban, kiváló gazdasági szakember, bankot alapított, német városokkal kereskedett, a krakkói vár prefektusa (1523), majd kormányzója, a lengyel királyi udvar bankára volt, kölcsöneiért cserébe számos királyi birtokot és tisztségeket kapott a harmincas–negyvenes években. Erasmussal akkor kezdett el levelezni, amikor megtudta, hogy fia Freiburgba ment Erasmushoz. Fia számára ajánlóleveleket szerzett I. Zsigmondtól és Pjotr Tomicki kancellártól. Halina Kowalska: Seweryn Boner. In: Contemporaries of Erasmus. A Biographical Register of the Renaissance and Refomation. 1. A–E. Eds. Peter G. Bietenholz–Thomas B. Deutscher. Toronto–Buffalo–London, 2003. 167–168.; Bethlen F.: i. m. II. 81. Jan Boner (1516–1562) Seweryn Boner legidősebb fia, Anselmus Ephorinus támogatásával előbb Németországban és Németalföldön járt, itt kapcsolatba lépett Erasmussal, majd Padovában és Bolognában tanult, de Rómában, Nápolyban is járt, 1537-ben tért haza és kezdte meg karrierjét a lengyel királyi udvarban, több várnagyságot nyert el, a krakkói királyi vár kormányzója volt, kálvinista hitre tért és hitének komoly támogatója volt Lengyelországban. Halina Kowalska: Jan Boner. In: Contemporaries i. m. 1. 166–167.

58 Andrzej Górka (1500 k.–1551) Nagy-Lengyelország sztarosztája, 1536-tól poznańi várnagy volt.

59 Verancsics Antal összes munkái. VI. i. m. 247.

tudjuk e pillanatban Verancsics minden kapcsolatát felderíteni, meg kell említeni a magyarok számára szintén nem ismeretlen Jan Tarło-t,⁶⁰ Stanisław Lasotát,⁶¹ akikkel szintén baráti kapcsolatokat ápolt.

1547 nyarán másik krakkói barátjának, Stanisław Wapowskiinak írt levelet Verancsics, amelyben saját erdélyi helyzetéről tájékoztatta, de az udvari életbe is betekintést engednek sorai: „A legműveltebb fejedelemnél [Izabella] minden dolgom kellemesen alakulnak. Őt nem terheli, hogy naponta kegyelmét nyújtsa az én tisztességemre és méltóságomra. Az előkelők is kedvelnek, nem képmutatásból, és a barátok régi szelleme sem hiányzik. A gyűlöléssel pedig nem törődünk, de az, minthogy megvan az elveszett és büntől tisztátalan emberekben, túlságosan megsebez; [...] ha dolgom nem fordulnak, így koholmányaikkal nem törődünk.”⁶² Ugyanebben a levelében három további krakkói barátjának küldi üdvözlését: köztük „Alexander Miscovius”-nak, aki feltételezésem szerint nem Alexander, hanem inkább Andrzej Myszkowski lehet, gneznói és krakkói kanonok, kancelláriai tisztségviselő, valamint Helm Remigiusnak, és Jakub Przyłuski-nak. Utóbbi Pjotr Kmitha udvarához köthető humanista személyiség, költő, politikai és teológiai író volt.⁶³

Mindezek messze nem ölelik fel teljesen Verancsics kiterjedt krakkói kapcsolatrendszerét, csupán néhány példát szolgáltatnak belőle. Már most is elmondható azonban, hogy „hálózata” igen kiterjedt krakkói humanista-erazmista gondolkodói kört ölelt fel, s e körben nem csekély számban voltak olyanok is, akik utóbb protestánsok lettek. Lengyelországi kapcsolatrendszerének alaposabb feltárása komoly eredményeket hozhat a későbbiekben a hazai művelődéstörténet számára is.

Verancsics a többi között számos velencei patríciussal is baráti viszonyt tartott fenn, gyakorta váltott levelet. Ilyen volt például Marcantonio Mullo, akit a magyarországi és erdélyi helyzetről rendszeresen értesített.⁶⁴ Marino Caballónak írott egyik levelében emlékezett meg arról, hogy mily sok barátot szerzett Velen-

60 Jan Tarło (?–1572?) lengyel királyi titkár, Izabella elkötelezett híve.

61 Stanisław Lasota (1515 k.–1561) lengyel diplomata, királyi titkár, 1547-ben a londoni királyi udvarban járt. <http://www.wielcy.pl/psb/LASOTA/Stanislaw/14830.shtml> (2009. jan. 23.)

62 „Omnia mihi apud humanissimam principem belle succedunt. Ea in dies ad honorem et dignitatem meam gratiam suam conferre non gravatur. Favent et optimates non simulanter, ne veteres desunt animi amicorum. Invidia tamen non caremus, sed ea, quoniam est in perditis et notae impuritatis hominibus, impotentius ferit; [...] ideo sicut rem nostram non evertunt, ita et tela eorum non contemnimus.” Verancsics levele Vapoviusnak, Gyulafehérvár, 1547. júl. 12. Verancsics Antal összes munkái. VI. i. m. 274.

63 Andrzej Myszkowski (?–1566) gneznói és 1524-től krakkói kanonok. *Halina Kowalska: Myszkowski*. In: *Polski Słownik Biograficzny*. XXII. Morsztyn Zbigniew–Niemirycz Teodor. Red. naczelny: Emanuel Rostworowski. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1977. 368–369. Jakub Przyłuski (1512 k.–1554) humanista költő, politikai és protestáns teológiai író. *Halina Kowalska: Przyłuski*. In: *Polski Słownik Biograficzny*. XXIX. Przerębski Samuel–Raduński Edmund. Red. naczelny: Emanuel Rostworowski. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1986. 206–209.

64 Verancsics Antal összes munkái. VI. i. m. 210–211.

cében, és számára a barátok jelentik kincseit.⁶⁵ A szintén velencei Carlo Capellivel, aki a köztársaság követeként Londonban, VIII. Henrik udvarában is járt, szintén szoros baráti kapcsolatot ápolt, sőt több ízben is a királyné szolgálataiba ajánlotta a jeles férfiút.⁶⁶ Carlo halála után fiával, Francescoval levelezett tovább, s kiderült, hogy rendkívül jól ismerte az egész családot.

Krakkóból, Bona királyné szolgálatából érkezett Izabella erdélyi udvarába az itáliai származású orvosdoktor, Giorgio Biandrata/Blandrata (1515–1588).⁶⁷ A doktor maga is igazi humanista gondolkodó volt, 1533-ban Montpellier-ben végezte az orvosi egyetemet, később azonban komolyan foglalkozott vallásfilozófiával, teológiával. 1544-ben jött Erdélybe, és ahogyan Verancsicstól tudjuk, 1546-ban azt tervezte, hogy Itáliába távozik Erdély „kevésbé egészséges ege” alól. Verancsics ekkor a rá jellemző kifinomult udvariassággal, szívhez szólóan, barátjaként kérte, hogy ne hagyja el „ritka erénnyel, tisztasággal, jósággal” rendelkező királynőjét.⁶⁸ Azzal biztatta, hogy itt rendkívül nagy megbecsülésre tehet szert, mert Izabella királyné és a magyar nemzet is olyan, hogy náluk a külföldről való szorgalommal nagy vagyona tehetnek szert, erényeik révén pedig a legmagasabb országos méltóságok és tisztségek is megadatnak nekik.⁶⁹

1546-ban Krakkóból írt levelet – az egyébként Ferdinánd-párti – Serédy Gáspárnak, akinek unokaöccséről, Alaghy Jánosról számolt be.⁷⁰ Alaghyt kiválóan képzett, a humán tudományokban jártas személynek írta le, aki latin nyelvű epistolát is írt.⁷¹ Verancsics baráti kapcsolatban volt a királyné erdélyi udvarának szintén híresen művelt tagjával, Batthyány Orbánnal is, akinek 1546-ban Krakkóból írt levelet, amelyben dicsérte erényét, erkölcsösségét.⁷² Az erdélyi urak közül kimagasló nagyrabecsüléssel viseltetett szeretett barátja, Csáky Mihály

65 „et thesauri mei amici sunt”. I. m. 175.

66 I. m. 182–183.

67 Giorgio Biandrata életére, forrásokkal: *Dissertatio Historico-critica de Duplici Ingressu in Transilvaniam Georgii Blandratae*. Recensente: Michaelae Burian. Albo-Carolinae, 1806.

68 „tibi, mi Blandrata, consulerem [...] etiam te rogarem, ne istam rarae virtutis atque integritatis, liberalitatisque reginam destitueres”. Verancsics levele Giorgio Blandratának, Krakkó, 1546. szept. 28. Verancsics Antal összes munkái. VI. i. m. 214.

69 „Isabella Regina est et Hungarorum natio, apud quam externis hominibus quum ad opes per industriam, tum ad omnium gentiliciarum dignitatum, officiorumque facultas per virtutem concedatur.” I. h.

70 Serédi Gáspár (?–1553) Ferdinánd-párti nemes, Padovában tanult, hazatérve jelentős felső-magyarországi birtokokra tett szert. Alaghy Jánosra ld. *Szabó András*: Egy elfelejtett Luther-követő főúr a 16. századból: Alaghy János. In: *Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből*. Luther Márton születésének 500. évfordulójára. Szerk. Fabiny Tibor. Bp. 1984. 209–221.

71 Verancsics levele Serédy Gáspárnak, Krakkó, 1546. aug. 2. Verancsics Antal összes munkái. VI. i. m. 200–201.

72 Batthyány Orbán (?–1547) 1521 körül Padovában és Bolognában tanult főúr, 1525-ben királyi titkár, Buda elestekor a vár várnagya, előbb Ferdinánd híve volt, majd 1543-tól a királyné tanácsosaként Gyulafehérváron tartózkodott. Két magyar nyelvű költeménye maradt fenn. Állítólag Fráter György ölette meg. Vö. *Kubinyi András*: Királyi titkárok II. Lajos király uralkodása idejében. *Gesta* 6(2006) 1. sz. 3–22.; Verancsics levele Batthyány Orbánnak, Krakkó, 1546. szept. 25. Verancsics Antal össze munkái. VI. i. m. 212–213.

íránt. Csáky már a negyvenes években a királyné udvarának egyik rangos tagja volt és mint gyulafehérvári vikárius, kanonok és királynéi titkár, Izabella hűséges híve, kisleányának nevelőjeként is tevékenykedett.⁷³ Amikor Verancsics Krakkóban tartózkodott, az egyik legbizalmasabb barátjaként írta leveleit haza Csákyknak, kérve őt, hogy minden erejével a békesség és az egyetértés megmaradásán fáradozzon Erdélyben. 1547 áprilisában már hazatérve Erdélybe, barátjának, Anselmus Ephorinus krakkói orvosnak⁷⁴ ajánlotta figyelmébe Csákyt, barátai közül a legelsőnek, legjobbnak nevezve őt, aki számos erénnyel ékes, ajánlásra méltó, a keresztényi lelkületben pedig követésre méltóan jártas.⁷⁵ Ephorinus a már említett Jan Bonerrel, annak nevelőjeként járt Erasmusnál, és hazatérve a krakkói humanisták-erazmisták körének neves személyisége lett. A levélből kitűnik, hogy Csákyknak korábban már figyelmébe ajánlotta Ephorinust, és most így vallott barátságukról: „Azt írom neked, Ephorinus, hogy mitán oly sok országot és várost bejártam, csak ti kettőtököt találtam, egyiket Lengyelországban, a másikat Magyarországon, akik egyedül, szerencsém forgandóságában léteztek, akikben számomra az igaz barátságot látni és megtapasztalni megadatik, téged, mondom, Ephorinus Csákyval kölcsönösen megismertelek és barátságra vezetlek, ez a mi hármunk egészen ritka és csaknem új példával létrehozott barátsága lesz; és mindkettőtök becsületességét az utódoknak ajánlom. Nem marad más hátra, mint hogy az én Csákyomat személyesen is megismerd.”⁷⁶

Verancsics az említetteken kívül kiterjedt hazai kapcsolatrendszerrel is rendelkezett. 1547-ben, amikor értesült arról, hogy valamilyen római eredetű városka romjait találták meg a Székelyföldön, azonnal írt Honterusnak, és heves érdeklődést tanúsítva a romok iránt, régi barátságukra hivatkozva kérte, hogy

73 Csáky Mihály (1505–1572) gyulafehérvári kanonok, királynéi titkár, a Szapolyai család híve, erdélyi kancellár (1556–1572). Ld. *Jakó Zsigmond: Csáki Mihály (1492–1572) erdélyi kancellár származásáról*. In: *Uő: Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez*. Bp. 1997. (METEM könyvek 18.) 91–96.; *Horn Ildikó: Politikusportréték János Zsigmond udvarából*. In: *Uő: Tündérország útvesztői. Tanulmányok Erdély történetéhez*. Bp. 2005. (TDI Könyvek 1. Az ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskolájának sorozata) 23–32.

74 Anselmus Ephorinus (1505 k.–1566) krakkói udvari orvos, humanista. Krakkóban, majd Padovában tanult, 1531-ben Jan Boner patrónusaként vele utazott Erasmushoz Freiburgba. 1534-ben orvosdoktorként végzett Padovában, majd Bologna, Róma, Párizs után 1537-ben tért vissza Krakkóba, ahol orvosként kezdett működni. Hithű katolikus maradt, de számos protestáns gondolkodóval levelezett. Ld. *Halina Kowalska: Anselmus Ephorinus*. In: *Contemporaries i. m.* 1. 436–437.

75 „vir plane multarum virtutum ornamentis commendabilis, et spiritu christiano ad imitandum usque imbutus”. Verancsics levele Anselmus Ephorinusnak, Gyulafehérvár, 1547. ápr. 2. Verancsics Antal összes munkái. VI. i. m. 254.

76 „Hoc autem eo ad te scribo, Ephorine, ut, postquam tot peragratis regnis atque urbibus, vos dumtaxat duos inveni, alterum in Polonia, alterum in Hungaria, qui soli, in tanta fortunae meae varietate exstitistis, in quibus veram amicitiam videre et experiri mihi contigit, te, inquam, Ephorine, cum Cziachio in mutuam notitiam atque amicitiam adducerem et hac triumvirali amicitia nostra rari sane et prope modum novi exempli constituta, probitatem quoque utriusque vestrum commendarem ad posteros. Nec aliud restat, quam meum Cziachium de facie cognoscas.” I. h.

rajzoltassa le a romokat, sőt az ott talált római kori tábla feliratát is másoltassa le és küldje el neki.⁷⁷ Verancsicsot szellemi szálak fűzték Gyalui Torda Zsigmondhoz is,⁷⁸ aki Melanchton tanítványa volt, és nevéhez köthető Euripidész *Oresztészének* latinra fordítása. A magasan képzett, művészi hajlamokkal is megáldott Torda Zsigmond végül a felső-magyarországi kamarai igazgatásban, majd a pozsonyi *Magyar Kamara* szolgálatában állva a pénzügyigazgatásban kamatoztatta tehetségét.

Verancsics, ha leveleiben szóba került a királyné személye, mindig nagy szeretettel és nagyrabecsüléssel nyilatkozott felőle, elismeréssel adózott a királyné műveltségének, ami Verancsicstól különösen nem kis dolog. Jan Tartlónak írott levelében mint „legkegyesebb királynőt” (*reginam faventissimam*) vagy a „mi ritka erényes és jóságos Izabellánkat” (*Isabellam nostram rara virtute et bonitate*) említi,⁷⁹ sőt az előbbieken idézett egyik levelében a „legműveltebb fejedelem” (*humanissima princeps*) megnevezéssel is találkozhatunk, bár a *humanissima* jelzőhöz foghatóan szépet nehéz találni. Benne érezzük a királyné iránti szeretetet, nagyrabecsülést, tiszteletet ugyanúgy, ahogyan a királynéban tisztelt nagylelkűséget, emberséget, eleganciát, műveltséget, kegyességet. Amennyire cselekedeteiből, leveleiből ismerhetjük a királynét, és figyelembe véve Verancsics mindig is őszinte és nyílt emberi megnyilvánulásait, jelzői minden bizonnyal joggal illeték meg Izabellát.

Végezetül nem hagyhatjuk említés nélkül a királyné körüli udvartartás vitathatatlanul legizgalmasabb személyiségét, a rajongást és gyűlöletet egyaránt kiváltó, nagy karriert befutott politikust és diplomatát: Fráter Györgyöt. Életútja már önmagában is a reneszánsz condottieri-k kalandos, öntörvényű életét idézi, a zsoldoskatonából szerzetessé, majd királyi első tanácsossá váló „szürke eminenciás”, az udvari intrika szálait biztos kézzel szövő, céltudatos, szenvedélyes, hatalomra áhítozó, machiavellista politikus, aki saját nagy céljait egyesítette országos célokkal. Az államrezon védelme egyetlen letéteményesének tekintette magát, aki egy gyenge, özvegy királyné udvarában kénytelen kézbe venni a dolgok irányítását. Benne egyesült az udvari emberre jellemző színlelés, ravaszság, éles eszközökkel vívott pozícióharc, és a fejedelem iránti elkötelezettség, amely olykor olyannyira nem egyeztethető össze a keresztény értékrenddel, hogy a legsúlyosabb „normaszegés”, a pogánnyal való összejátszás vádját is megkockáztatta.⁸⁰ Nem

77 „a tábla iránti vágyódásom oly nagy, hogy alig bírom elviselni”. Verancsics levele Johannes Honterusnak, Gyulafehérvár, 1547. dec. 15. In: Janus Pannonius – Magyarországi humanisták. Vál., a szöveget gond., jegyz. Klaniczay Tibor. Bp. 1982. (Magyar remekírók) 718.

78 Gyalui Torda Zsigmond (1510 után–1569) protestáns humanista tudós. Gyulafehérváron, Krakóban (1534) és Wittenbergben tanult. 1545 elején hazajöve, nevelőséget vállalt Révay Ferenc nádori helytartó fiai mellett. 1556-tól Werner György utóda a Szepesi Kamara igazgatói tisztségében, 1565-től pozsonyi kamarai tanácsos volt. Kapcsolatban állt Melanchtonnal. *Zoványi Jenő*: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Szerk. Dr. Ladányi Sándor. Bp. 1977.³ 227.

79 Verancsics levele Jan Tartlónak, Gyulafehérvár, 1547. márc. 7. Verancsics Antal összes munkái. VI. i. m. 250.

80 Vö. Klaniczay G.: i. m. 41.

célom itt és most hosszasan időzni a Barát felkavaró és mozgalmas életénél, csupán néhány jelzésértékű momentumot szeretnék abból kiemelni. Bethlen Farkas számos alkalommal írt róla. Egy esetben nagyravágyása, elbizakodottsága és mérészsége miatt kárhoztatta, amelyet annyira szabadjára engedett, hogy a királynéval és a kis árvával szinte másodrendűként bánt az erdélyi udvarban. De meg kell hagyni, a tömegek rokonszenvét sikerült elnyernie valamilyen mesterkedéssel, írta Bethlen: „széltében-hosszában, minden helyen csak róla mondták, hogy senki sem fordít nagyobb gondot az ország javára, senki sem adja jobban bérbe az arany-, az ezüst- és a sóbányák jövedelmét [...] senki sem képes oly csodálatra méltó megfontoltsággal megtartani Erdélyt épen és sértetlenül a dolgok annyi viharában, szigorú tekintetét úgy tartja Erdélyen, mint Atlasz vállain az égboltot.”⁸¹ Mivel azonban a róla alkotott vélemények miatt fennhézájóvá vált, azt hitte, mindent megtehet, amit csak akar, óriási költsékezést vitt véghez, részben a drága zsoldos katonaság felfogadásában, részben pedig „saját palotájának királyi pompával történő feldíszítésére”.⁸² Fráter György, amint az köztudott, birtokát, Alvincet⁸³ és Szamosújvárat⁸⁴ kezdte el építtetni, minden bizonnyal mindkét várat reneszánsz stílusban, bár ezt csak töredékek bizonyítják. Biztosak lehetünk abban, hogy építtető kedve püspöki székhelyét, Váradot sem hagyta érintetlenül, hiszen 1542 tavaszán a királynét azzal hívta Váradra, hogy az ottani várban kellemesebb lakhelyet tud számára biztosítani, mint Lippán.

Fráter György körül súlyos intrikák folytak a negyvenes évek erdélyi udvarában, de ezekből legtöbbször ő került ki győztesen. 1544-ben például a királyné jó emberét, Patóchy Ferencet szerette volna főbírónak, de helyette Fráter György magát nevezte ki.⁸⁵ Erről az eseményről Verancsics is beszámolt 1544-ben Jan Bonernek írott levelében, amikor is azt írta, hogy Fráter György az akkoriban használt prorex⁸⁶ tisztségével és a frissen megszerzett főbírói rangjával

81 *Bethlen F.*: i. m. II. 99.

82 I. m. 100.

83 A kastély Fráter György-kori maradványairól szólva Balogh Jolán az északolasz (lombard) reneszánsz stílelemeinek letisztult formáit fedezte fel. Megállapította, hogy az alvinci kastély igen erősen hatott Erdély építészetére, és részletelemei feltűnnek más kastélyokon is. *Balogh Jolán*: A magyar renaissance építészet. Bp. 1943. 42. Ld. még: *Kovács András*: Az alvinci Martinuzzi–Bethlen kastély. In: *Uő*: Épületek emlékezete. Nevezetes épületek Erdélyben. Bp. 2007. 139–154.; *Uő*: Erdélyi reneszánsz kastélyok. *Korunk* 16(2005) 12. sz. 11–21.; *Szabó Péter*: Államférfiből szerzetes. Az alvinci környezet és Fráter György szerepváltása. In: *Uő*: Jelkép, rítus, udvari kultúra. Reprezentáció és politikai tekintély a kora újkori Magyarországon. Bp. 2008. (TDI Könyvek 7.) 36–46.

84 Késő gótikus kápolnáját és a Fráter György által a negyvenes években folyamatosan építtetett reneszánsz palotáját említik: *Kovács A.*: Erdélyi reneszánsz kastélyok i. m. 11–21.; *Kovács Klára*: A szamosújvári vár Martinuzzi-palotája. In: *Kastélyok évszázadai, évszázadok kastélyai. Tanulmányok a 80 éves Koppány Tibor tiszteletére.* Szerk. Somorjai Selysette–Feld István. Bp. 2008. 75–90.

85 *EOE* I. 123.

86 Verancsics többször használta ezt a kifejezést 'királyhelyettes' értelemben, valójában az ugyanazt jelentő helytartóságot értette alatta, mivel a locumtenens kifejezés egyszer sem fordul elő leveleiben.

sem elégedett meg, és Corvin Jánossal szinte vetélkedve, de őt soha el nem érve, a gubernátorságot is meg akarta szerezni, amit a királyné csak kedvetlenül adott meg neki.⁸⁷ Szokatlan jelenség, hogy György barát ezt követően nem használta a gubernatori címét, az országgyűléseken sem iktatták törvénybe.⁸⁸ Verancsics a korabeli más említésektől elütő módon, leveleiben soha nem nevezi György barátot „frater Georgius”-nak, leginkább Utyeszenics Györgynek (Utissenius), monachusnak, de még inkább prorexnek, királyhelyettesnek nevezi, ami lényegileg a helytartói rangjával azonos jelentésű.⁸⁹ Verancsics összeütközései, és Erdélyből történt elüldözése ellenére nem volt elítélő véleménnyel György barát-ról. Hozzá írott levelei korrektek, tisztelettudóak, de nem oly heves érzelmekkel telítettek, mint a barátaihoz szólók. Végezetül érdekes információt nyújt az erdélyi és a krakkói udvarról Verancsics egyik, Johannes Kindlerhez, 1548-ban Krakkóból írott levele: „azt akarom, hogy itt légy, ahol sokaság van és a fiatalság erények és nemes tevékenységek által szerteágazóan gyakorolja magát. Az erdélyi udvar szerény és alkalmasabb az idősebb korúaknak.”⁹⁰

Irodalomtörténet-írásunk a kor latin nyelvű poézisének első számú alakjaként tartja számon Verancsicsot, aki azonban magát mindenekelőtt történetírónak vallotta. Költészetének kutatója feltételezi, hogy az Erdély-tündérvilág motívum kialakulása is Verancsics egyik versrészletéből eredeztethető:

„Csákánnyal fejtnek sót a sziklák üregéből,
Fénylő Heszperisz ez, alkinooszi vidék.”⁹¹

TERÉZ OBORNI

QUEEN ISABELLA AND THE BEGINNINGS OF THE CREATION OF HER COURT IN TRANSYLVANIA (1541–1551)

Following the Ottoman occupation of Buda in 1541, Queen Isabella, widow of King János (I) Szapolyai, moved to Transylvania by order of Sultan Suleiman. The first decade of her reign not only prepared the way for the Italian culture in the royal court flourishing during the reign of Zsigmond Báthory (1588–1602), but the power and

87 „Gubernatoris, aemulatione Joannis Corvini, quem nunquam assequetur, optaret, sed is a regina aegre conceditur.” Verancsics levele Jan Bonernek, Gyulafehérvár, 1544. aug. 20. Verancsics Antal összes munkái. VI. i. m. 174.

88 Trócsányi Zsolt sem tesz említést György barát címei között a gubernátorságról. *Trócsányi Zsolt: Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben*. Bp. 2005. 25–28.

89 Ezt támasztja alá Verancsics Csáknak írott levelében: „confirmato primum in questura, deinde ad proregis magistratum electo, et postremo ad jus dicendum et Hungaris et Transsylvanis facto iudice, nomineque isto aequabili”. Krakkó, 1546. nov. 14. Verancsics Antal összes munkái. VI. i. m. 240.

90 „Te ibi volo esse, ubi est frequentia, et juvenus per virtutem atque ingenuos labores latius exercetur. Aula Transilvanica modica est, et graviori aetati magis accommoda.” Verancsics Antal levele Johannes Kindlernek, Krakkó, 1548. febr. 3. Verancsics Antal összes munkái. VI. i. m. 293.

91 *Verancsics Antal: De Transilvania – Erdélyről c. verse*, ld. *Tóth I.*: i. m. 11.

government systems also developed which remained until the end of the Principality of Transylvania. The study presents those political and power struggles which occurred in the coming decade following 1541 in Transylvania and through which the estates of Transylvania recognized the queen and her son John Sigismund as their rulers, on the other hand fundamental laws were made which contributed to the creation of a new system of state power. Considering the system of the constitution, power and government, the Transylvanian estates regarded the state and administration of the Kingdom of Hungary as an exemplary model. The author points out that this fact can be clearly concluded by the functioning of the Diet and the laws made during the assemblies.

The Transylvanian royal court of Queen Isabella, fairly modest as compared to European royal courts, followed the model of the Hungarian royal court of Buda only to a certain extent. Besides the events leading up to creation of the Italian renaissance ideal of education in Transylvania, it is obvious that the royal court of King Sigismund (I) Jagiellon of Krakow served as a role model. Considering the forming of both the intellectual and representative characters of the court, the queen had a dominant position: Isabella Jagiellon (1519–1559), daughter of King Sigismund (I) Jagiellon (reigning btw. 1506 and 1548), was brought up in the royal court of Krakow where several humanist scientists with Italian education worked at that time. The mother of Isabel, Bona Sforza from Milan, had an important role in creating the renaissance features of the royal court in Poland as well. Although the queen spent only two and a half years in Buda between 1539 and 1541, she attempted to organize her own royal court in Transylvania, though in considerable uncertainty, because in the 1540's and especially at the beginning of the decade her power in Transylvania was not certain at all. Notwithstanding, the Polish and Italian officers and the permanent delegates and delegates in transit being around her provided close connections and cooperation with the Polish royal court. Those Hungarian officers acting around the queen who had humanist erudition and had functions in the queen's household deepened it as well. Among them Antal Verancsics (Antun Vrančić 1505–1573) had a particular role, who was sent on several missions as the queen's diplomat in the 1540's. During his two longer visits he made close friendly relations with the local humanist and Erasmist scientists and functionaries, including for example Jan and Severin Boner, Jakub Przyłuski and Anselmus Ephorinus. The epistles of Verancsics, which fortunately remained in a large number, reveal that concerning the other officers in the Transylvanian court, Mihály Csáky, Orbán Batthyány, Zsigmond Torda and the Saxon Johannes Honterus were his friends. In 1549 Verancsics left Transylvania and the queen, in order to side with Ferdinand (I) Habsburg, and he had a brilliant career. Although our literary history regards him as the character number one of Latin poetry of that time, he always considered himself to be a historiographer first of all.